

Jordbiten

Länsstyrelsen
Västra Götaland

Aktuell information från landsbygdsavdelningen Länsstyrelsen Västra Götaland

Nr 4 /2021

Tema

*Biologisk mångfald
och affärsmöjligheter*

Alla kan vi bidra till mångfalden

FRAMFÖR DIG HAR du ett nummer av Jordbiten som jag tycker ger hopp kring en fråga som bekymrar många. Vår biologiska mångfald är en förutsättning för liv och fortlevnad. Vi hör ofta om hur den snarare minskar än bevaras eller ökar. Samtidigt pågår många insatser för att stoppa utvecklingen som helt klart just nu går åt fel håll.

För några dagar sedan såg jag ett program på tv om fantastiska insatser som gjorts i en dansk kommun för att öka antalet pollinatörer. Vid inventeringar visade det sig att pollinatörerna var nästan borta. Våra bin, humlor, blomflugor och andra insekter är så viktiga för att växter ska pollineras, ge frukt och komma tillbaka. Privatpersoner, företag och kommunen hjälptes åt att så blommor och planterade gröna stråk över hela kommunen, för att ha en infrastruktur som pollinatörerna kunde trivas och föröka sig i. Resultatet var slående. En ökning av fjärilar med 400 procent och antalet humlor och solitärbin hade ökat markant på bara ett år. Tänk vad vi kan göra med ganska små insatser.

De flesta vet att en ökad biologisk mångfald leder till ökad avkastning i våra odlingar. Fler och fler ser också möjligheten att ha detta som grund för uppstart av nya företag eller satsningar. För mig låter det som en fantastisk kombination. Att driva ett företag och tjäna pengar på att stoppa minskningen av artrikedomen.

I det här numret kan du läsa om flera sådana exempel. För att avhjälpa bristen på pollinatörer finns ett stort behov av uppfödning av bland annat humlor och solitärbin. En inhemsk produktion är viktig ur flera aspekter. Import innebär genetisk uppblandning av våra nordiska arter, men också risk för införsel av sjukdomar. Egen produktion är dessutom viktigt utifrån självförsörjningsgrad och minskade utsläpp vid transporter. Ängsfröodling är också en företagsmöjlighet som samtidigt gynnar den biologiska mångfalden. Även här finns stort behov av att vi odlar själva i Sverige, eftersom det är viktigt att använda blommor som finns naturligt för att de ska passa ihop med våra insekter.

Tidningen erbjuder som vanligt artiklar inom många intressanta områden. I det här numret kan du dessutom läsa om vilken rådgivning som du kan få om du vill öka den biologiska mångfalden på dina marker. Du kan också läsa om vad du ska göra om du hittar invasiva arter på din mark, hur du säljer mer kött direkt till konsument och om hästentreprenadföretaget i Hjo. Dessutom kan jag lova att numret kommer ge dig många tankar och idéer på vad du själv kan göra för att bidra. ●

Ingrid GuldbRAND

avdelningschef

Jordbitens redaktion

Agneta Olsson
010-224 52 97

Nina Goos
010-224 52 48

Erika Kvarnlöf
010-224 53 17

Informationsskrift från Länsstyrelsen i Västra Götalands län

Utgivare

Länsstyrelsen Västra Götaland
Landsbyggsavdelningen

Postadress

403 40 Göteborg

Ansvarig utgivare

Ingrid GuldbRAND

Tryck

Taberg Media Group, Taberg, 2021

Papper

Arctic Volume White 100g inlaga,
130 g omslag

Utgivningsplan 2022

Nr 1 – 17 februari

Nr 2 – 5 maj

Nr 3 – 15 september

Nr 4 – 1 december

Manusstopp fem veckor före utgivning

Du får den här tidningen eftersom du antingen sökt EU-stöd eller för att du har anmält intresse för att få aktuell information från landsbyggsavdelningen på Länsstyrelsen i Västra Götalands län. Vill du prenumerera på Jordbiten, avsluta din prenumeration, ändra till digital prenumeration eller meddela adressändring? Skicka e-post till jordbiten.vastragotland@lansstyrelsen.se eller ring någon i redaktionen, så ordnar vi det. Länsstyrelsen skyddar dina personuppgifter. Mer information på www.lansstyrelsen.se/datskydd

Omslagsfoto: Agneta Olsson

Foton till artiklarna är tagna av författarna om inget annat anges.

Europeiska jordbruksfonden för
landsbygdsutveckling: Europa
investerar i landsbygdsområden

3041 0271

Svenska humlebon till försäljning

Europeiska jordbruksfonden för landsbygdsutveckling: Europa investerar i landsbygdsområden

I snart tre år har ett projekt för att utveckla en svensk produktion av humlebon med genetiskt svenska humlor pågått. Under 2022 kommer det att finnas humlebon till försäljning. Nu söker vi en samarbetspartner för att driva och vidareutveckla produktionen.

Anledningen till att projektet startade var att kunna erbjuda de svenska konsumenterna ett svenskt alternativ till de importerade humlorna. Projektet är ett EIP-projekt inom det europeiska innovationspartnerskapet EIP-Agri och syftar till ökad konkurrenskraft och hållbar produktion. Detta projekt är finansierat av Jordbruksverket och EU.

Svenska jordhumlor

Motiven för en svensk produktion av humlor är en högre självförsörjningsgrad, men också miljöaspekten, främst när det gäller transporter. De humlor vi odlar är svenska jordhumlor, *Bombus terrestris terrestris*. Det är samma art som de importerade, men underarterna skiljer sig åt.

Det finns också oenighet om det är skadligt med en genetisk uppblandning. Många forskare hävdar att genetisk utblandning bland annat kan ge hybrider med sterila avkommor. Vid import finns även en risk för införsel av sjukdomar som kan sprida sig till våra vilda pollinatörer.

Humlor till tomater

Produktionshumlor behövs i stora odlingar där det inte finns tillräckligt med vilda pollinatörer. Olika arter av pollinerare är specialister på olika typer av grödor. Till exempel kan tomater enbart pollineras av humlor. Om vi jämför humlor och honungsbin, så pollinerar humlor vid lägre temperatur och vid sämre väder. Därför är de lämpligt att

▲ Mörka, svenska jordhumlor, förökade i produktionslokalen i Östergötland.
Foto: Svenska Humlor AB

använda humlor i frukt och bärodlingar tidig vår när det kan vara kallt. Andra vanliga användningsområden är fröodlingar och tunnelodlingar.

Fungerar utmärkt

Tomatodlare Louise Vrethem, som driver Växthus Rökinge Gård i Vreta Kloster utanför Linköping, har varit med i projektgruppen och testat humlebona i sin odling. Humlorna har pollinerat bra och det har fungerat utmärkt. Humlebon har även testats i andra typer av odlingar.

Humlebon till försäljning

Under 2022 kommer projektet att övergå till en kommersiell produktion och det kommer att finnas humlebon till försäljning för pollinering i växthus och andra odlingar.

Målet är att kunna möta svenska odlares efterfrågan och även, så småningom, tillhandahålla andra nyttodjur och pollinerare.

Samarbetspartner och investerare sökes

Företaget Svenska Humlor AB, som kommer att driva den kommersiella produktionen, söker en samarbetspartner. Det ska vara en entreprenör som är intresserad av att vara med och driva och utveckla företaget. Odling av humlor ställer krav på lokal och utrustning och är en relativt komplicerad process. Det är oerhört intressant och kan ge bra lönsamhet.

Kontaktperson är Elisabeth Weidel, info@svenskahumlor.se, 070-373 77 31.

Elisabeth Weidel
Svenska Humlor AB

Föröka upp solitärbin

Vildbin består av grupperna humlor och solitärbin. Särskilt de senare är anspråkslösa och lätta att få att föröka sig – och de gör enorm nytta som pollinatörer.

Solitär betyder ensam. De vuxna solitärbinna har ingen kupa eller näringsförråd, de måste pollinera dagarna i ända för att hitta pollen och nektar. Tillsammans pollinerar de hela odlings säsongen. De enda bon solitärbinna gör är deras barnkammare. Även larverna hålls isär – alla i ett eget murat rum med pollen som matsäck. Vi människor kan hjälpa solitärbinna med ställen för barnkammare och med blommor. De vuxna klarar sig med vilka blommor som helst, men en del arter kräver pollen från vissa vilda växter åt larverna.

Vad vill solitärbin ha?

Cirka 70 procent av solitärbinna gör larvkammare i jord. Vi vill gynna de lokala klonerna av solitärbin, så jordtyper som är typiska för regionen är bäst. Tunga lerjordar måste dock

▼ Kärnved utan sprickor är bättre, men här har ändå blivit flera lyckade häckningar, varav en av det sällsynta bladskärbiet.

vara mullrika. Om du kan skrapa av torr jord med en nagel är jorden tillräckligt bra. Ytan får vara allt från plan till vertikal, bara den ligger i sol och är växtfri. Jordlevande solitärbin gräver själv ut sina gångar.

Undvik parasiter

30 procent av solitärbinna gör larvkammare i naturliga ihåligheter som gångar i träd och ihåliga vinterstån-dare. Hålen ska vara mellan 2 och 13 millimeter i diameter, beroende på art. Längden bör vara 20 gånger diametern, exempelvis 4 centimeter vid 2 millimeter bred håla. Ingångshålen ska vara i sol, bakändan stängd. Det är viktigt att undvika sprickor, annars tar parasiter sig in.

Tro inte på myter

Ihåligheterna måste inte ligga horisontellt, de kan vara i vilken vinkel som helst. Märgen i hallonskott behöver du inte peta ut, bina använder den till mellanväggar. Alla rör i samma bunt måste inte ha samma diameter, olika arter bor gärna gran-

▲ Solitärbin finns i många olika storlekar och former.

nar. Och – stora bihotell är inte alls en fördel. Det är säkrast med mindre buntar på många olika ställen – då hittar inte parasiterna alla.

Sälja solitärbin?

Även solitärbin kan födas upp till försäljning. Godkännandet kostar 8 000 kr per art och Naturvårdsverket är mycket positiva till detta. Då sätter du ut staplar av plattor med stansade kanaler i. Under sommaren lägger solitärbinna sina ägg där. På vintern tar du in plattorna, rensar bort sjuka puppor och packar de friska i pappaskar. Förvara plattorna i kyl tills du ska sälja dem.

Solitärbin som extraintäkt

Det är viktigt att hålla regionala kloner av solitärbin i regionen. Bäst vore en landstäckande förening som sköter godkännandet av arter och skickar beställningarna till lokala uppfödare där kunden bor. Det minskar både transporter och risken för att vi sprider främmande kloner. I och med att solitärbiuppfödning är lätt skulle många små odlare kunna ha solitärbiuppfödning som extraintäkt – och få de egna grödorna pollinerade på köpet.

Kirsten Jensen
Enheten för
landsbygdsutveckling

Så säkrar biodlaren nektar hela säsongen

Honungsbin behöver ha tillgång till nektar och pollen hela säsongen, från det att drottningen börjar lägga ägg på våren tills det är dags för vinterfoder under tidig höst. Vi har frågat ekologiska biodlare hur de har gjort för att vara säkra på att deras bin har tillgång till nektar och pollen under hela säsongen.

Jag frågade Lars Persson, Pankan-gården i Töreboda, hur han försäkrat sig om binas tillgång till mat.

– Vi är bortskämda med det brutna landskapet som finns här i Töreboda. Här har bina tillgång till både skogen och jordbrukslandskapet och bina hittar mat under hela säsongen. Lars berättar att bina drar på, alltså samlar nektar från, sälg under tidig vår, och sedan hallon, blåbär och lingon. Jordbrukslandskapet ger vitklöver, ekologisk odlad raps och betesvallar. På hösten kan Lars även skörda en del ljunghonung.

Blomstrimma ger längre säsong

I åkern intill en av hans bigårdar finns det en sådd blomstrimma. I mitten av augusti blommande det rikligt av honungsört och bovete. Trots att säsongen började gå mot sitt slut och draget minskat på andra ställen kunde bina i den bigården finna nektar och pollen några veckor till.

Natur med mångfald

Göran Andersson driver Matsagårdens honung i Odensåker. Han fick frågan på vilka typer av marker som hans bigårdar är placerade.

– Som KRAV-biodlare har jag min biodling på ekologiskt odlade marker och naturliga marker. Naturen här omkring har stor mångfald. I de naturliga markerna drar bina på sälg, maskrosor, fågelbär och hallon. Det tidigaste stora draget på jord-

bruksgrödor brukar vara den ekologiska höstrapsen som följs av vitklöver och rödklöver. Bina drar också mycket på åkerbönor. Draget tar slut tidigt i trakterna runt Odensåker, eftersom det inte finns något höstdrag, berättar Göran.

Nya bigårdar och komplement med blommor

När en ny bigård etableras är det oftast Göran som undersöker var det finns en lämplig plats, för att därefter kontakta markägaren. Det händer även att lantbrukare kontaktar honom. Det gjorde en stor vitklöverfröodlare i våras. Lantbrukaren odlade även blomstrimor, vilket bina uppskattade.

Bohuslän ger ljunghonung

Helge Josefsson på Tavlebords Honungsgård på Orust har andra förutsättningar. Hans bikupor står på samma plats hela sommaren och bin samlar nektar från sommarens alla blommor. Denna honung säljs som sommarhonung. När draget tar slut flyttar han en del bisamhällen till ljungen.

– Här i Bohuslän har vi den möjligheten. När mycket annat har slutat blomma kan vi flytta bisamhällena till ljungen och få ljunghonung, säger Helge.

Karin Jarl
Enheten för
landsbygdsutveckling

► Med insådd av en blomstrimma nära bigården kan bina finna nektar och pollen längre tid. Här ser vi bland annat honungsört och bovete. Foto: Lars Persson

Ängsfröodling – vackra marker som ger inkomster

Intresset för att skapa blommande ängar blir allt större, men det råder brist på svenska ängsfröer. Och ännu större brist på lokala ängsfröer, som är anpassade efter ekosystemen i vårt län. Alltså en ekonomisk möjlighet som samtidigt gynnar den biologiska mångfalden.

Ängar är en av våra artrikaste miljöer och en förutsättning för livet på jorden. En artrik äng ger både mat och skydd åt en mångfald av insekter, däggdjur, fåglar och andra djur.

Rika örtesängar snart ett minne blott
Idag återstår bara en bråkdel av ängsarealen som fanns på 1800-talet. Förändrad markanvändning med rationalisering av jord- och skogsbruket, bekämpningsmedel samt igenväxta våtmarker och sandtäkter har skapat mat- och bostadsbrist för vilda djur. Även i tätorter har vi skapat ökenförhållanden i form av kortklippta gräsmattor och hårdgjorda ytor. Följden har blivit att runt 60 procent av de arter som är beroende av odlingslandskapet är med på rödlistan över hotade arter.

Svenska ängsfröer behövs

Vi måste återskapa blomrika miljöer överallt i landskapet, och då behövs svenska ängsfröer. Våra vilda, svenska växter är beroende av våra vilda pollinatörer, och vice versa. Arterna har

anpassat sig till varandra i tusentals år. I handeln finns främst utländska ängsfröer, men dessa hjälper inte våra svenska arter. Många vuxna insekter, eller deras larver, är helt beroende av en eller ett fåtal svenska växter för sin överlevnad.

Lokala fröer

Precis som vi människor skiljer oss åt, så skiljer sig även växtindivider och växtbestånd åt. De har anpassat sig utifrån den miljö där de funnits länge. Växtsäsong, vinterkyla, jordart, vindförhållanden med mera varierar i landet. Det innebär att en växt från en annan del av Sverige kan få fel blomningstid eller sämre groning, överlevnad och frösättning än lokala individer av växten. Det kan i sin tur påverka insekterna, som flyger den tid då värdväxten normalt blommar i trakten.

Efterfrågan större än utbudet

Intresset för att skapa ängsytter blir allt större, men det finns inte tillräckligt med svenska ängsfröer. Efterfrågan kommer exempelvis från länsstyrelserna, Trafikverket, kommuner, bostadsbolag, kyrkoförvaltningar, golfklubbar, motorklubbar, lantbrukare och privatpersoner. Vi har alla både viljan och lämpliga marker. Nu fattas det bara att det finns bra ängsfröer att köpa.

Extra inkomster

Fröodling ger dig extra inkomster. Speciellt om du använder marker som är svåra att bruka till annat. Försäljning av ängsfröer kan även kombineras med försäljning av ängs-snittblommar. Dessutom ger odlingen en ökning av både pollinatörer och nyttodjur på gården, vilket i sin tur ger ökad skörd av andra grödor och färre skadeinsekter.

Du kan få jordbrukarstöd för odlingen, om du har minst fyra hektar åkermark med stödrätter. Fröodlingen klassas inte som en blommande träda, utan tas upp som en övrig gröda som odlas för skörd. Kontakta Länsstyrelsen om du har frågor om din ansökan.

Försäljning i olika former

Odling och försäljning av ängsfröer kan till exempel ske i egen regi, med försäljning i gårdsbutik eller via egen webbshop. Du kan också samarbeta med plantskola, fröhandel eller vara kontraktsodlare åt något etablerat fröföretag, som då stöttar dig och sköter paketering och försäljning.

Linda Karlsson
Naturavdelningen

Fröodling - förslag på metod

Fröinsamling

- Från vilda bestånd, inom 10 mil från odlingsplatsen
- Från många lokala bestånd nära varandra
- Från minst 50 olika individer, men max 20 procent av beståndet
- Vid olika tillfällen på säsongen och under olika år
- Inte skyddade eller hotade arter
- Inte i skyddade områden

Odling

- Rena bestånd, med olika arter intill varandra
- Driv upp fröerna av perenner till plantor först
- Plantera dem i hål i markduk
- Så annueller på friland
- Gödslad mark, för maximal skörd
- Manuell ogräsbekämpning

Skörd

- Kontinuerlig skörd när växterna blommat klart
- Handskörd eller med hjälp av redskap
- Skörd från samma odling kan vanligen ske under flera år, men är ofta bäst år två och avtar därefter
- Ta nya frön från vilda bestånd när odlingen byts ut

Möjliga platser

- Åker
- Svårbrukade fält
- Fältkant intill lähäck
- Ogödslad kantzon eller blomremsa i åker
- Mellangröda i grönsaksodling
- Mellan och under stammar i fruktodling
- Dikeskant

OBS! Många vilda pollinatörer i närområdet behövs för stor frösättning. Detta kräver att det finns bomiljöer, blommande marker och frånvaro av insekticider.

Redskap

- Jordbearbetning: plog, harv, jordfräs, kratta.
- Sådd: såmaskin, planteringsrör
- Ogräsbekämpning: markduk, ogräshacka
- Skörd: handredskap, el-/häcksax, dammsugare, lövblås med uppsamling utan kniv, fröskördare. Sök exempelvis på green harvester, seedharvester.
- Torkning: växthus, varmluft i behållare, golv med golvvärme, i rumstemperatur, max 30-35° C.
- Sortering: tröska, maskinsäll, ollor och säll i olika storlekar med uppsamling.

Exempel på ängsväxter

- Blåklöcker
- Fibblor
- Klintar
- Kämpar
- Nävor
- Prästkragar
- Skallror
- Väddar
- Ärtväxter

▼ Blommande äng med ängsväxter som är bra för fröodling, till exempel prästkrage, blåklöcker och klöver.

Foto: Linda Karlsson

Snittblommor – en blomstrande verksamhet

I år har vi sett att verksamheten med lokalproducerade snittblommor har ökat i Sverige. Både självplock och försäljning av buketter har skyttat både i sociala medier och längs med våra vägar. Många företagare har även gått samman och har på så sätt kunnat sälja lokalproducerade buketter i exempelvis affärer och på andra platser. Att samarbeta och hjälpa varandra är ofta en nyckel till framgång och något som vi hoppas se mer av framöver.

Inom projektet för att skapa nya jobb på landsbygden tittar vi på de möjligheter som finns inom branschen för odling av snittblommor. Hur vi kan främja erfarenhetsutbyte och bidra med kompetensutveckling är några av de frågeställningar vi arbetar med.

Studiebesök hos Fridas Blomster

I slutet av september besökte vi Fridas Blomster på Brämhults gård utanför Borås. Frida Persson driver där sin snittblomsodling och har bara under detta första år som företaget varit igång kommit långt med sin verksamhet. Deltagarna fick möjlighet att ställa frågor och utbyta erfarenheter kopplat till snittblomsodling som företagsidé.

Mervärdet till din verksamhet

Frida lyfte bland annat hur mycket en odling som den här kan bidra till att lyfta andra verksamheter på samma plats. Via sociala medier drar hon kunder till Brämhults gård när hennes snittblomskunder kommer och vill plocka sina egna blommor i självplocket. De passar då på att ta en fika i caféet och köpa med sig något från gårdsbutiken. På samma sätt kan kunder som kommer till Brämhults gård passa på att köpa med sig en bukett hem. Detta utbyte är något som fler kan använda som samarbete i många olika verksamheter. Kanske har du en bit jord över till just blomsterodling?

Blomsterbonde söker odlingsyta

När Frida planerade att starta sin odling hade hon ingen mark. Hon bor i lägenhet och har inte tillgång till någon trädgård. Hon gjorde en efterlysning i sociala medier och fick raskt in 15 svar från personer som kunde tänka sig att upplåta mark till snittblomsodling. En av dessa var just Brämhults gård. Fridas tips till andra i samma situation är därför att våga fråga.

Bra för den biologiska mångfalden

Genom att se på snittblommor på samma sätt som grönsaker kan vi välja närproducerade snittblommor efter säsong, hållbart framställda och kanske till och med ekologiska. Små, lokala blomsterodlingar gynnar också den biologiska mångfalden genom att vi får fler nyttodjur som förbättrar pollineringen och äter skadegörare och därmed stärker växtskyddet för våra odlade grödor.

Brev till en blomsterbonde

Vill du få senaste nytt inom snittblomsodling ur ett företagarperspektiv och information om fler studiebesök och aktiviteter på temat? Då kan du börja prenumerera på vårt nyhetsbrev *Brev till en blomsterbonde*. Du hittar det på vår [webbplats](#).

På Facebook-sidan Landsbygd Västra Götaland hittar du även en filmad intervju med Frida, där hon ger råd och tips till dig som vill odla snittblommor för försäljning.

Erika Kvarnlöf
Enheten för landsbygdsutveckling

Invasiva arter – spara på att agera snabbt

De ekonomiska och ekologiska skador som invasiva främmande arter orsakar i lantbruket ökar när arterna sprider sig. Det finns därför mycket att tjäna på att få bort dem i ett tidigt skede.

Inom lantbruket använder vi många främmande arter som vi drar nytta av, såsom potatis och vete, och de skapar vanligtvis inga problem i naturen. Men en del arter, oftast trädgårdsväxter, trivs för bra i sin nya miljö och sprider sig och blir invasiva. Odlingslandskapet, med öppna marker, vägar och vattendrag, gör det ofta lätt för invasiva främmande arter att etablera sig där.

Stora ekonomiska och ekologiska kostnader

Invasiva främmande arter skadar naturmiljöer och kan också skapa stora ekonomiska konsekvenser för lantbrukare. Ett exempel är jättebalsamin, som nu sprider sig snabbt. Den ökar erosionen längs diken och vattendrag och minskar artrikedomen

av pollinatörer. Ett annat exempel är blomsterlupinen, som ofta sprider sig från väg- och åkerkanter. Den är giftig för djur och försämrar kvaliteten på betesmark och foder.

Rapportera på invasivaarter.nu om du hittar invasiva främmande arter i naturen.

Förbjudna arter

Vissa arter är enligt förordningen om invasiva främmande arter förbjudna att exempelvis låta växa på sin mark. Två sådana arter, som ofta finns i odlingslandskapet, är jätteloka och jättebalsamin. Har du de arterna i din mark är du som markägare skyldig att bekämpa dem.

Problematiske arter

Många fler arter är inte förbjudna, men kan orsaka stora skador. Arter som kan vara extra besvärliga i lantbruket är kanadensiskt gullris, blomsterlupin, spansk skogssnigel och parkslide. Bäst, och billigast, är förstås att i första hand undvika att få in de här arterna på dina marker.

Var därför försiktig när du flyttar jord och växter som kan innehålla frön eller snigelägg. Har du väl fått in arterna kan du på sikt spara mycket på att få bort dem tidigt, innan de blivit ett stort problem. Har en art redan spridit sig i dina marker, kräver det vanligtvis uthållighet under flera år, till exempel genom återkommande slätter.

På Lansstyrelsens webbplats kan du läsa mer. Sök på invasiva främmande arter. Här hittar du även våra faktablad om invasiva arter som riktar sig till dig som lantbrukare, bland annat om hur du kan hantera växtavfallet.

Klara Jansson
Naturavdelningen

▼ Kanadensiskt gullris invaderar fält.

Hur vill du sälja mer kött direkt till kund?

Det finns många anledningar till att föda upp djur och sälja kött. Du vet vilka mervärden som finns på din gård och som följer med just ditt kött. Priserna hos slakterierna är bra nu, det är inte säkert att du tjänar så mycket på att sälja direkt till din kund. Å andra sidan vet vi inte hur marknaden blir framöver. Här får du läsa om några företag som har hittat andra modeller för sin försäljning.

Utanför Sollefteå har Eija och Mika Kortesaari sin gård, Norrfrid Naturbruk. Lönsamheten är en utmaning, men det finns gott om mark och gräs växer bra. Därför har gården kor och får. De har också linderödsgrisar, som äter restprodukter och spannmål. 2016 lanserade de Klovsta Andelsjordbruk där kunderna kan köpa en årsprenumeration av kött.

Stabilare inkomst

Rent praktiskt innebär det att kunderna får fyra lådor kött mot att de betalar en månadsavgift hela året. Lådorna innehåller ett lamm, en fjärdedels gris respektive två nötlådor med tio kilo vardera. Övrigt nötkött säljs i lådor, men de fasta kunderna utgör en bas som underlättar planering och ger en liten men stabil inkomst varje månad.

Andelslamm – du köper, vi sköter

Utanför Köpmannebro i Dalsland bor David och Marie Naraine. De erbjuder boende i stugor, där en av de viktigaste upplevelserna är det vackra, betade landskapet. Fären som sköter landskapet är mestadels gotlandsfår, som inte ger så bra betalning från slakteriet. För att kunna visa sina mervärden och kunna påverka priset startade Marie och David Andelslamm 2017, ett koncept som flera andra gårdar senare har anslutit sig till.

Slipper annonsera

Kunden bokar och betalar en andel av årets lammproduktion tidigt på våren och kan välja både kött och fäll eller bara kött. Priset är fast för respektive paket, men de garanterar att lammen väger mellan 15 och 19 kilo vid slakt. På hösten när lammen är slaktmogna får kunden hämta sin andel. Det passar bra att slippa annonsera och leta kunder då när många andra företag också säljer lammlådor.

Härjedalens kommun köper livkalvar

Många kommuner jobbar för att öka andelen lokal mat i sina kök. Härjedalens kommun har gått ett steg längre. De upphandlar varje år drygt 20 kalvar som ska beta marker i kommunen och bidra till ett öppet och varierat landskap. För att det ska bli kött till kommunens kök

upphandlar de också skötsel av kalvarna fram till den slakttidpunkt då de vill ha köttet. För de som tar sig tid att svara på anbudsförfrågan ger det ett rimligt pris på kalven och en inkomst under uppfödningen utan att det blir något extra arbete. Kommunen ser att de får ett något dyrare kött, men en högre kvalitet som gynnar både lokala företagare och landskapet. Och de får möjlighet att servera lokal oxfilé till nyårsmiddag på sina äldreboenden.

Lina Morin
Enheten för
landsbygdsutveckling

▲ Tora och Frej drar slättermaskinen med Per Madestam bakom tömmarna. Foto: Jesper Anhed

Det är hästen som är drivkraften

Hästen ger kraft på många sätt i Hjöföretaget Naturnära Hästkraft. De starka nordsvensarna både skapar och bevarar biologisk mångfald.

– Det är hästen som är drivkraften, säger Per Madestam, som tillsammans med sin fru Mia i snart tio år drivit hästentreprenadsföretaget på en liten gård strax utanför Hjö. Det är förstås både bildligt och bokstavligt talat, säger han. Vi kan erbjuda slätter, skogs- och evenemangskörning och hästen inspirerar oss att arbeta nära och med omsorg om naturen.

Biologiska värden

I företaget finns sex nordsvenska brukshästar och några lantrasfår som sambetar med hästarna på gården och på sommararbetet hos grannen. Hästarna och fåren gör ett gott arbete för de vackra naturbeteslagarnas flora.

– De fina hagarna bidrar till särskilda biologiska värden hos vår granne, som även har en så kall-

ad glamping, glamourös camping, i anslutning, säger Per. Gästerna som kommer dit får på så sätt uppleva en fin miljö skapad av hästarna.

Grön Arena

Per och Mia har som många andra småskaliga entreprenörer på landet flera strängar på sin lyra. Vid sidan om arbetet med entreprenadföretaget arbetar Mia som musiklärare och Per deltid som lärare på Lärcentrum Hjö. Dessutom erbjuder de social omsorg under konceptet Grön Arena som är framtaget av Hushållningssällskapet.

– Det är så givande och vi får höra att det är fantastiskt att vara här och umgås med djuren, säger Per förnöjt.

Slätter – en viktig del

Ett viktigt tillskott i företaget är slättern. Per slår ängarna med sina nordsvenskar, bland annat slätterängar med Granviks byalag och kommunens ängar inne i Hjö tätort, där även Hammarsjordens skola och

en intresserad allmänhet hjälper till eller tittar på.

– Jag har slagit runt åtta hektar med slätterbalk i åtta år nu åt kommunen. En del av det slagna hässjar jag och tar sedan hem, men huvuddelen räfsar jag med hjulräfsa eller släpräfsa efter hästarna och höglägger, säger han.

Foder till hästar

Högarna körs sedan bort för att magra ut ängarna.

– Men jag har inte behov av allt. Det skulle vara bra att även kunna stränga, pressa och bala höet till försäljning så att allt hö kan tas tillvara. Även sent slaget ängsgräs kan ju tjäna som foder till hästar. Inte minst i system med fri tillgång, säger Per.

Naturvänlig pedagogik

Hästarna hjälper till att sprida frön som fastnar i pälsen, spillningen är positiv för en del arter, påverkan på marken är mindre än med maskiner och hästslättern är ju fossilfri.

– Den stora vinsten med hästslåtern är annars pedagogisk. Många kommer fram och vill titta på, de frågar vad vi gör och varför vi gör det. Tack vare hästarna får jag tillfälle att berätta om det viktiga arbetet med att skapa biologisk mångfald, fortsätter Per.

Känner stolthet

De närboende kan känna en stolthet över grönytorna, som nu är mer lätt-skötta och därmed billigare för kommunen än klippta gräsmattor. Granarna kan sträcka lite extra på sig när de vet betydelsen för blommor och insekter i ängarna de bor vid.

Slätterdagar med publik

Ännu mer publikt är slätterdagarna i Granvik.

– Då är vi flera som kör och vi bjuder in folk att vara med och räfsa och hässa höet. Naturskyddsföreningen har ängsvandringar och vi kör turister som vill se omgivningarna och uppleva naturen och ett biologiskt kulturarv. Det är väldigt uppskattat, säger han.

Står till tjänst för biologisk mångfald

Per och Mia med nordsvensarna i spetsen står till mångfaldens tjänst för att bevara ängarna som vi har skapat under årens lopp. Småskaliga alternativa lösningar behövs för att förvalta vårt enda jordklot till kommande generationer.

Läs mer om biologisk mångfald på ängs- och betesmarker på [Jordbruksverkets](#) och [Länsstyrelsens](#) webblatser.

Läs mer på [Föreningen Sveriges Hästkörars webbplats](#) om du vill få kontakt med ett hästentreprenadföretag.

Catharina Dolk Fräjd
Enheten för
landsbygdsutveckling

▲ Både äldre och yngre förbipasserande uppskattar inslaget med hästslätter i stan.
Foto: Jesper Anhede

▼ Per och Mia Madestam, med hästarna Frej och Tora, arbetar för biologisk mångfald i hästentreprenadföretaget Naturnära Hästkraft. Foto: Naturnära Hästkraft

Ny rådgivning om biologisk mångfald

Vill du veta mer om hur du kan gynna den biologiska mångfalden på din gård, samtidigt som du främjar gårdens produktion? Nu kan du få ett rådgivningsbesök inom Greppa näringen, som handlar om detta.

Vid besöket går rådgivaren igenom de resurser som redan finns på din gård, när det gäller biologisk mångfald. Därefter får du förslag på möjliga åtgärder för att förstärka den. Det kan handla om åtgärder för pollinerande insekter, vilket kan ge både högre och bättre skörd av grödor som åkerbönor, klöverfrö, oljevaxter och äpplen. Det kan också vara åtgärder för nyttodjur som minskar angreppen från skadeinsekter. Även åtgärder för att öka gårdens närvaro av häckande fåglar och jaktbart vilt kan tas upp vid besöket.

▼ Lantbrukaren AnnBritt Eklöf och rådgivaren Jan Hill diskuterar lämplig placering av halmbalar som ska ge boplatser åt humlor och andra nyttodjur.

Boka besök

Den nya modulen riktar sig främst till lantbrukare i åkerdominerade områden, där små åtgärder kan göra stor nytta. Vill du boka ett besök? Ta kontakt med Länsstyrelsen, eller någon av de upphandlade rådgivarna på Hushållningssällskapet, Rådgivarna i Sjuhärad och Sundh miljö.

Handfasta råd och positiv bekräftelse

AnnBritt Eklöf på Haraldsgården utanför Skövde är en av de första lantbrukare som fått rådgivningen. Det var Jan Hill från Länsstyrelsen som kom ut till gården en dag i slutet av september. Efter en genomgång av gårdens inriktning, grödor och arealer, kunde han peka ut fyra åtgärder som särskilt intressanta för att främja den levande mångfalden på gården.

Kul att se vad som är bra

Förslagen till AnnBritt handlade bland annat om insädd av ettåriga blomrensor och placering av enstaka halmbalar på större skiften, för att ge boplatser åt humlor och andra nyttoinsekter.

– Det var kul att få höra om det vi redan gör bra. Som att vi brukar spara en del träd och buskar när vi röjer längs åkerkanterna, säger AnnBritt efter besöket.

Minska antalet skadegörare

Ett förslag som redan har blivit verklighet är skalbaggsåsen, som anlades några dagar efter rådgivningen. Vid ett vallbrott sparade hon en remsa på 3 x 400 meter, för att nyttoinsekter och spindlar ska kunna bosätta sig där och ha nära ut till bladlöss och andra skadedjur i kommande års odlingar.

– Det kändes ovant att lämna en remsa oplöjd. Det ser lite ofärdigt ut, säger AnnBritt. Men förhoppningsvis kommer hennes skalbaggsås minska antalet skadegörare i odlingen och kanske också inspirera andra till att göra likadant.

Åsa Flodin
Enheten för
landsbygdsutveckling

Pengar till ekologisk produktion och vildsvin

Nya pengar kommer inom åtgärderna för samarbete samt investeringsstöd med gemensamt fokusområde Nya jobb. Syftet är att öka ekologisk produktion och efterfrågan samt att bidra till en effektiv vildsvinsförvaltning.

Pengarna kommer vi att utlysa via Länsstyrelsens webbplats. Där kommer du även att kunna hitta mer detaljerad information om de specifika stöden. Vi hoppas kunna få ut utlysningen runt årsskiftet. Detta kan dock ändras.

Samarbete för att främja ekologisk produktion och efterfrågan

Ett ökat ekologiskt lantbruk bidrar till nya jobb genom förbättrad konkurrenskraft samt till att uppfylla flera av miljömålen. Bättre ekono-

Foto: Lars Molander

miska förutsättningar för producenter och förädlare samt mer information till konsumenten är nycklar i vårt län. Kort sagt syftar stödet till att stärka hela kedjan genom samarbeten mellan olika organisationer.

Samarbetsstöd för en effektiv vildsvinsförvaltning

Den ökande vildsvinsstammen är ett problem men också en möjlighet. Det är viktigt med en effektiv viltförvaltning. Vi ser att en ökad samverkan mellan markägare och andra intressenter i vildsvinsförvaltningen kommer att ha stor betydelse för att hålla vildsvinsstammen på en acceptabel nivå.

Investeringsstöd för att underlätta vildsvinsköttets väg till konsument

Det kommer in nya pengar till företagsstöd för investeringar för att underlätta vildsvinsköttets väg till konsument. Det kan till exempel handla om investeringar i vilthanteringsanläggningar, uppsamlingscentraler samt investeringar i detaljhandel

och restaurang för att kunna hantera slaktkroppar av vildsvin.

Mer pengar till stöd

Fler stöd kommer att få mer pengar och dessa kommer vi också att utlysa eller informera om på Länsstyrelsens webbplats. Det gäller främst investeringsstöd inom jordbruk samt miljöinvesteringar.

Foto: Jan Hill

Tomas Larsson
Enheten för
landsbygdsutveckling

Årets kökshjältar fick pris

Länsstyrelsen presenterade vinnarna på en lunch på Regionens hus i Göteborg i oktober. Gunilla Martinsson från Munkedals kommun blev vinnare i kategorin Årets eldsjäl, och Skövde blev vald till Årets kommun.

– Precis som förra året har vi delat ut pris i två kategorier, Årets eldsjäl och Årets kommun, säger Pernilla Fischerström, processledare på Länsstyrelsen i Västra Götalands län. Varje dag sker ett fantastiskt arbete ute i våra offentliga kök i länet. Vi vill uppmärksamma dessa eldsjälar som kämpar med en begränsad budget.

De nominerade är kockar, upphandlare, måltidsutvecklare eller politiker. Ett stort antal nomineringar kom in och bland de sex kommuner som gick vidare har juryn utsett vinnarna.

Mer lokal mat i offentliga kök

– De här utnämningarna är viktiga för att visa arbetet med att främja livsmedelsproduktionen i Västra Götaland genom att öka efterfrågan. Kommunernas insatser behövs verkligen. På sikt hoppas vi att det leder till att det lagas mer mat med lokala livsmedel i skolor, på sjukhus och inom äldreomsorg, säger Ulf Eriksson (C), ordförande i styrelsen för Västra Götalandsregionens naturbruksgymnasier. Han delade ut priser på lunchen och lyfte bland annat betydelsen av att fler får upp ögonen för var och hur maten är producerad.

▲ Ulf Eriksson, ordförande i styrelsen för Västra Götalandsregionens naturbruksgymnasier, skötte prisutdelningen. Här tillsammans med Pernilla Fischerström, Länsstyrelsen. Foto: Yvonne Norlén

Motiveringen för Årets eldsjäl, Gunilla Martinsson:

"Gunilla är enormt engagerad och lyckas utveckla starka förebilder inom hela sin personal. Tillsammans sprider de kunskap och inspiration till andra kommuner i hela Sverige. De har tagit fram ett helt fantastiskt koncept med lokala leverantörer som uppskattas av matgäster och deras anhöriga i hela kommunen."

▲ Gunilla Martinsson, som är måltidschef på Munkedals kommun, utsågs till Årets eldsjäl. Foto: Yvonne Norlén

Sedan 2014 driver Länsstyrelsen tillsammans med Västra Götalandsregionen ett projekt som stöttar både livsmedelsproducenter och kommuner. Målet är att det ska bli mer lokalproducerad mat i samtliga 49 kommuners offentliga kök i Västra Götalands län.

▲ Skövde kommun utsågs till Årets kommun och representerades av från vänster Helena Gustavsson, Victor Danling Went och Ida Henriksson. Foto: Yvonne Norlén

Motiveringen för Årets kommun, Skövde:

"Politiker, kockar och måltidsutvecklare är mycket måna om att värna svenskt lantbruk och svensk livsmedelsförädling. Måltidsavdelningens sätt att informera bidrar till att barn och elever påverkar sina familjer att välja mer lokalproducerat och svenskt även hemma. Detta är bra för det lokala näringslivet, klimat, miljö och inte minst för folkhälsan."

Övriga kommuner som gick vidare i urvalet bland nomineringar var Bollebygd, Herrljunga, Hjo och Vänersborg. De var också med på lunchen.

Lokala råvaror på lunchen

När vi bjöd våra kökshjältar på lunch var det självklart att vi ville bjuda på god mat lagad på svenska råvaror i säsong. Därför blev det svensk äppelcidertill välkomstdrink och vatten till maten. Till huvudrätt bjöds det på ekologisk svensk rotselleri serverad med en puré på vita svenska bönor, brynt smör, sauterade bönor och mikrogrönt från Donsö. Vi avslutade med en höstlig äppeldessert på svenska äpplen serverad med äppelsorbet, knäckflarn och kaksmulor.

Hållbarhet i alla led

Även buketterna som vinnarna fick gick i hållbarhetens tecken. De bestod av sådant som gick att finna i naturen dagen innan lunchen så som snöbär, vintergröna växter och äpplen. Vi uppmanade även vinnarna att äta upp äpplena som ett mellanmål på vägen hem.

Erika Kvarnlöf
Enheten för landsbygdsutveckling

◀ Höstlig äppeldessert på svenska äpplen med äppelsorbet, knäckflarn och kaksmulor. Foto: Erika Kvarnlöf

Länsstyrelsen
Västra Götaland

Europeiska jordbruksfondens för
landsbygdsutveckling: Europa
investerar i landsbygdsområden

Kurser och rådgivning inom landsbygdsprogrammet

Du anmäler dig till kurserna via **Kommande händelser/Kalendern** på Länsstyrelsens webbplats, om inget annat anges.

Om du avbokar deltagande efter sista anmälingsdatum eller om du uteblir från aktiviteten får du betala hela avgiften. Länsstyrelsen fakturerar avgiften i efterhand.

Coronaviruset (covid-19)

Vi följer noggrant utveckling och direktiv gällande smittspridningen. Det innebär att nedanstående aktiviteter och datum är planerade i dagsläget, men kan komma att ändras. Länsstyrelsen har en beredskapsplan och vi håller oss kontinuerligt uppdaterade om smittspridningsläget gällande coronaviruset. Vi riskbedömer varje enskild aktivitet utifrån Folkhälsomyndighetens rekommendationer. Beroende på utvecklingen kan vi behöva ändra storleken på grupperna. Vi tar även hänsyn till lokala förutsättningar vid varje enskild aktivitet när vi bedömer om vi kan genomföra den. Anmälda deltagare får information om förändringar via e-post.

Sociala medier för landsbygdsföretagare

Föreläsning

Vi går igenom de vanligaste kanalerna och du får tips om hur du bäst nyttjar dem. Vi tar även upp vilka målgrupper som ditt företag vänder sig till och hur du kommunicerar med dem via sociala medier. Vi pratar också om hur du bygger ditt varumärke och formar en egen strategi för sociala medier.

Plats & tid

Via Skype den 14 december kl 9-12.

[Anmälan senast den 7 december.](#)

Via Skype den 8 februari kl 9-12.

[Anmälan senast den 1 februari.](#)

Via Skype den 24 mars kl 9-12.

[Anmälan senast den 17 mars.](#)

Via Skype den 3 maj kl 9-12.

[Anmälan senast den 26 april.](#)

Avgift

300 kr exkl moms, inkl dokumentation.

Frågor

Erika Kvarnlöf 010-224 53 17

erika.kvarnlof@lansstyrelsen.se

Småskalig ekologisk äggproduktion

Kursserie

Tillsammans med Maria Karlsson, som är rådgivare inom hönsproduktion, kommer vi hålla tre kurstillfällen för dig som vill starta upp en mindre besättning med ekologiska höns. Du kommer att få lära dig allt från regler till foder och hönans beteende.

Plats & tid

Mällby lantgård, Tjörn
den 22 januari kl 10-15.

[Anmälan senast den 16 januari.](#)

Via skype - Utfodring och sjukdomar
den 27 januari kl 15-17.

[Anmälan senast den 25 januari.](#)

Via skype - Regler, ekonomi och frågeställningar
den 3 februari kl 15-17.

[Anmälan senast den 1 februari.](#)

Avgift

150 kr exkl moms, för lunch och fika.

Frågor

Elin Mattsson 010-224 56 78

elin.mattsson@lansstyrelsen.se

Ta bättre bilder med din mobil

Kurs

Idag finns alla möjligheter att med din mobiltelefon ta fina bilder som du kan använda i din verksamhet. Vi går igenom vad du ska tänka på när det gäller ljus, bakgrund, komposition och hur du kan redigera dina bilder med olika appar och program. Du får även tips på vad du kan tänka på när det gäller bilder och sociala medier.

Plats & tid

Via Skype den 8 mars kl 9-12.

[Anmälan senast den 2 mars.](#)

Via Skype den 31 maj kl 9-12.

[Anmälan senast den 24 maj.](#)

Avgift

500 kr exkl moms.

Frågor

Erika Kvarnlöf 010-224 53 17
erika.kvarnlof@lansstyrelsen.se

Grundkurser för användning av växtskyddsmedel

Utbildningen ger dig tillstånd att yrkesmässigt använda växtskyddsmedel av klass 1L och 2L. Grundutbildningen omfattar fyra dagar och ger dig, efter godkänt skrivningsresultat, giltig behörighet i fem år.

Lantbruk

Gröna Klustret Nuntorp, Brålanda
den 2, 3, 9 och 10 mars kl 9-16.

Anmälan senast den 15 februari.

Jula Hotell, Skara

den 23, 24, 30 och 31 mars kl 9-16.

Anmälan senast den 8 mars.

Park, golf, grönytor och friland

Vara folkhögskola, Vara

den 15, 16, 22 och 23 mars kl 9-16.

Anmälan senast den 1 mars.

Anmälan

För att anmäla dig går du in på

<https://utbildning.jordbruksverket.se>

och skapar ett konto. Därefter kan du anmäla dig till kursen.

Avgift

5 300 kr exkl moms, inkl kurslitteratur och mat.

Frågor

Nina Goos 010-224 52 48, nina.goos@lansstyrelsen.se

Inriktningsdagar

För odlare med specialodling erbjuds digitala inriktningsdagar som alternativ till grundkursens dag 3.

17 mars inriktning växthus

18 mars inriktning eko-fruktodling

Avgift

1 500 kr per inriktningsdag, exkl moms, inkl kurslitteratur.

Frågor

Kirsten Jensen, 010-224 52 29 kirsten.jensen@lansstyrelsen.se

Behörighet för växtskyddsmedel

Har du en behörighet för användning av växtskyddsmedel som går ut den 31 maj 2022 och inte har fått kallelse till en repetitionskurs? Hör av dig snarast så vi kan boka in dig på en kurs.

Frågor

Nina Goos 010-224 52 48
nina.goos@lansstyrelsen.se

Ny adress för dina fysiska handlingar

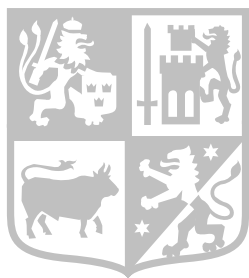
Jordbrukarstödsenheten byter postadress vid årsskiftet. Fram till slutet av året ska alla dokument som du skickar till jordbrukarstödsenheten adresseras till vår gemensamma scanningscentral i Söderhamn.

Från och med den 1 januari 2022 behöver du posta de fysiska handlingarna som gäller din SAM-ansökan till följande adress:

Länsstyrelsen Västra Götaland
Jordbrukarstödsenheten
403 40 Göteborg

Posttidning B

Länsstyrelsen Västra Götaland
403 40 Göteborg

Vad tycker du om Jordbiten?

Inom de närmsta dagarna kan det hända att du blir uppringd och får frågor om Jordbiten. Vi vill veta vad du tycker om tidningen, vilka artiklar du gillar bäst och på vilket sätt du helst läser den.

Vi har anlitat ett företag som heter SKOP. De kommer att ringa till ett urval av prenumeranterna och göra en läsvärdesundersökning.

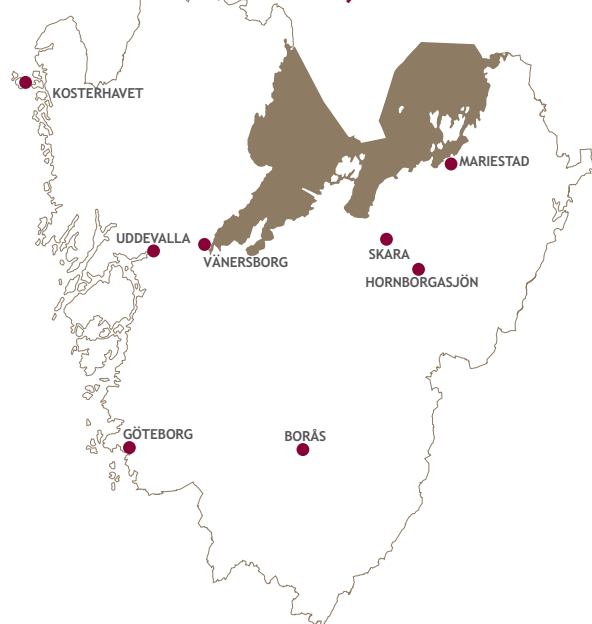
Det är över tio år sedan vi senast gjorde en läsvärdesundersökning och mycket har hänt sedan

dess. Därför tycker vi att det är intressant att höra din åsikt. Undersökningen tar ungefär fem minuter och svaren behandlas anonymt. Vi hoppas att du som blir uppringd vill medverka och hjälpa oss att göra Jordbiten bättre.

Vi vill gärna ha en dialog med er läsare. Även om du inte blir uppringd får du gärna meddela oss vad du tycker. Skicka dina synpunkter till jordbiten.vastragotaland@lansstyrelsen.se

Nästa nummer av Jordbiten kommer ut den 17 februari.

Kontakta oss:

Länsstyrelsen Västra Götaland
403 40 Göteborg

Tel: 010-224 40 00

E-post: vastragotaland@lansstyrelsen.se

www.lansstyrelsen.se/vastra-gotaland

Landsbygd Västra Götaland
Rikt odlingslandskap VG
Bredband i Västra Götaland

Eko i Västra Götaland
Matlänet
Växtodling Västra Götaland

Besök våra kontor:

Borås
Västerlånggatan 17

Skara
Klostergatan 13

Göteborg
Södra Hamngatan 3

Uddevalla
Skansgatan 3